

KAPOSI Zoltán

egyetemi tanár, az MTA doktora

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

professor

University of Pécs Faculty of Economics, Pécs, Hungary

kaposi.zoltan@tkk.pte.hu

**BÉCSTŐL SZENTEGÁTIG. A BIEDERMANN FAMILIA
URADALMAI A DÉL-DUNÁNTÚLON (1849–1914)**

*FROM VIENNA TO SZENTEGÁT. MANORS OF THE BIEDERMANN
FAMILY IN SOUTHERN TRANSDANUBIA 1849–1914*

ABSTRACT

This study examines how a banker family from Vienna ended up in Southern Transdanubia and what role they played in the life of the region. Since several members of the aristocracy were indebted in the first part of the 19th century many of them were forced to sell their lands. This is how the 46040-hectare manor of Üszög and Mozsgó in Baranya and Somogy Counties became the properties of the Vienna based banker family of the Biedermans. The Biedermans significantly developed their properties for two generations. Rezső Biedermann stood out among all who created a model manor at Szentegát at the turn of the century. The manor yielded its results in a relatively poor economic geographical environment; mostly the livestock, forestry and industrial crops were excelling. Members of the family were not only famous for their management. They also carried out many charitable activities. Baron Rezső Biedermann and his wife Elsa Bleichröder created kindergartens, founded and built schools on their lands. They supported civil society institutions too. Meanwhile, the Biedermans were living the life of the high society. They spent summers at Szentegát and Abbázia while winters at Vienna and Baden. Their palace at Abbázia was rather famous for welcoming the European political and social leaders quite often.

Kulcsszavak: uradalom, mezőgazdaság, termelés, fejlődés, átalakulás

Keynotes: manor, agriculture, production, development, transformation

1. Bevezetés: Dél-Dunántúl, mint a nagybirtokok hazája

Dél-Dunántúl területe soha nem tartozott Magyarország fejlettebb térségei közé. A 18–19. században a Baranya, Somogy, Tolna megyét, illetve Zala délkeleti részét felölelő régió alapvetően agráradottságú volt; mind a foglalkozási szerkezetében, mind a gazdasági kibocsátásában a mezőgazdaság dominált. A térség a nagybirtokok hazája volt a 19. században. A Dél-Dunántúlon teljesen megszokott volt, hogy a vármegyék területének 60–70%-át óriási uradalmak alkották. A Festeticsek, a Széchényiek, a Batthyányak, az Esterházyak, a Hunyadyak stb. a 18. században hatalmas nagybirtokokhoz jutottak hozzá, s bár kétségtelen, hogy az idők során a latifundiumok földjei fogytak, de még így is meghatározóak maradtak az első világháborúig tartó időkben. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy mögöttük a bene possessionati rétegnek vármegyénként öt-tíz családja is sokszor többtízezer holdas birtokkal rendelkezett, s akkor még nem is beszéltünk a hatalmas kiterjedésű egyházi nagybirtokokról, amelyek a megyék területének 15–20%-át is elfoglalták.¹

A térségben az ipar sokáig igen gyenge lábakon állt, de a mezőgazdaság terén volt lehetőség az előrelépésre. A 19. század számos agrárkonjunktúrája, a külső (ausztriai) piacok megnyílása és erősödése, az állami (katonai) felvásárlás rendszere, a belső urbanizáció fejlődés jelentős hatást gyakorolt a térség mezőgazdaságára. A piaci kereslet kielégítése elsődlegesen a nagy- és középbirtokosok lehetősége volt, nem véletlen, hogy a 19. század során a nagyobb uradalmi központok gyorsan fejlődtek.² Nagykanizsa, Kaposvár stb. városiasodása nem utolsósorban a mezőgazdasági árutermelésnek és a piacközponti funkcióknak köszönhető. Nagy előrelépés volt a vasúti forgalmazás lehetősége. 1861-ben és 1865-ben kiépült a Nagykanizsát Budával és Béccsel összekötő két vonal, majd az 1870–80-as években már egyre több vasút jelezte a térség bekapcsolódását a nagykereskedelembé és a személyszállításba.³ Ugyanakkor a városiasodás meglehetősen alacsony szintű maradt. Az 1871-től törvényhatósági jogú Pécs mellett csak mezővárosokkal, majd 1886 után négy rendezett tanácsú várossal találkozhatunk.⁴ Jelentősebb ipar (bányászat, gép-, vas-, porcelán- és bőripar stb.) csak a Mecsekalján alakult ki, még a többi nagyobb településen is az iparosodás csak lassan haladt előre, e városokban található ipari kapacitások országos mércével mérve nem voltak jelentősek.⁵

Magyarországon a hagyományos földbirtoklás modellje a reformkortól sokat változott. A folyamatnak sok oka volt. Megemlíthetjük a főrangúak látványos eladósodását, s az ebből következő birtokvesztéseket; a külföldről jött vállalkozó réteg megjelenését és földigényét; a zsidóság

földszerzési jogának megadását, s nem utolsósorban a mezőgazdaságtól való elfordulást, s az ipar és egyéb vállalkozások felé orientálódást. Mindez azt eredményezte, hogy 1840 után sok eladósodott földesúr szabadult meg birtokától, s ezek a földek sokszor olyan társadalmi rétegekből származókhoz kerültek, akiknek addig nem sok közül volt a magyar földhöz. A törvényi változásokat mutatja, hogy jelentős ipari, kereskedelmi vagy pénzügyi forrásokkal rendelkező, sokszor birodalmi keretek között működő nagyvállalkozók is megjelentek vásárlóként.

2. A Biedermannok megjelenése a Dél-Dunántúlon

A fenti sorba illeszkedett a bécsi bankár és nagykereskedő Biedermann família dél-dunántúli birtokszerzése is. A család felemelkedését Biedermann Lázár Mihály (1769–1843) teremtette meg. Biedermann Pozsonyban született, majd Bécsbe került, ahol vésnöknek tanult, pecsétüzletet alapított, majd minőségi vésnöki munkái révén engedélyt kapott a városban való letelepedésre. A vésnökből 1800 körül ékszerkereskedő lett, s egyre több kereskedelmi és pénzügyi tevékenységet végzett. Bekapcsolódott a francia háborúk idején a gyapjúkereskedelembé, később a gabonaforgalmazásba is. Foglalkoztatta a gyapjúnemesítés gondolata is: a morvaországi Teltschben 600 főt foglalkoztató gyapjúosztályozó intézetet alapított.⁶ Jelentős előrelépést hozott számára, amikor már az államot és az állami vezetés meghatározó személyiségeit is hitelezte; ezen kívül egyre több magyarországi nagybirtokosnak is adott kölcsönt, avagy szervezte az uradalmi termékek felvásárlását. 1820-ban a pár évvel korábban meghalt apja jogának átörökítésért folyamodott a pesti tanácshoz (apja 1804-ben kapott tolarenciát a várostól), előadva, hogy a honi ipar fejlődését elősegítve kíván Pesten váltóüzletet alapítani. Támogatói igen magas körökből származtak. 1820-ban a Helytartótanács engedélyezte a váltóüzlet megnyitását, amely nagykereskedelemmel is bővült.⁷ Biedermann életútjának sikerét mutatja, hogy tizenegy gyermekére mintegy 16 millió forintot hagyott; gyermekei Ausztriában, Németországban, Franciaországban telepedtek le, s a legmagasabb arisztokrata körökkel kerültek kapcsolatba.⁸ Biedermann sokat tett a bécsi zsidóságért, vallásiskolát alapított, templomot, kórházat, árvaházat finanszírozott, 1812-ben szegény gyermekeknek tett alapítványt, amelyből tanulásra ösztöndíjat kaphattak stb.⁹ Bécsi háza mellett Baden bei Wienben rendezte be a rezidenciát, több gyermeke is ott született, s később más leszármazottai közül is sokat találunk Badenben.

Biedermann az 1840-es években hatalmas kölcsönöket folyósított a jelentős dél-dunántúli birtokokkal rendelkező gróf Batthyány Gusztávnak (1803–1883). Batthyány gróf élete nagy részét külföldön töltötte:

gyermekként apjával Bécsben és Milánóban, majd később felnőttként Angliában élt. Magyarországi birtokait nem látogatta és nem foglalkozott velük, lényegében ezek jövedelméből fedezte költséges angliai életét. Londonban lóverseny-istállót tartott fenn, bevásárolták a Jockey Club tagjai közé.¹⁰ Az apjától örökölt, 13 uradalomból álló hatalmas területen 1837-ben osztozott meg testvérével, Kázmérral,¹¹ s ennek során a baranyai birtokok közül a siklósi uradalom Kázmérhoz, az üszögi pedig Gusztávhoz került. Gusztáv gróf dél-dunántúli birtokait Kázmér kezelte, 1846-ban például a szakirodalomból már ismert, kilenc falura kiterjedő örökváltsági szerződéseket is ő hozta létre, ezekből négy az üszögi uradalom területére esett.¹² Gusztáv gróf hazai birtokai nagy részét elzálogosította, ennek során csaknem 2 millió forint adósságot halmozott fel, amely kiegyenlítésére nem volt más módja, mint nagy kiterjedésű földbirtokaiból néhányat értékesíteni. Tehette, hiszen tudott volt, hogy ő fogja majd örökölni Batthyány Fülöptől a hercegi címet, s vele a négy uradalomból álló hitbizományt (Körmend, Kanizsa, Inta, Ludbreg). Az adósságokban vergődő Batthyány Gusztáv gróf 1849-ben 1,88 millió forintért eladta Biedermann Mihály Lázár fiainak a Baranya és Somogy megyében fekvő üszögi uradalmat.¹³ A vételár megegyezett az adósság és kamatainak összegével. A Biedermann-fivérek közül a Batthyány-birtokok Biedermann Simonhoz (1806–1864) és Gusztávhoz (1819–1880) kerültek.¹⁴ 1850 elején megtörtént a birtokok átadása.¹⁶

Miből állt az üszögi uradalom? Üszög a 19. században Pécs mellett lévő pusztta volt, közepén a 18. században épült barokk Batthyány-kastéllyal. (A pusztát a század végi közigazgatási átszervezések eredményeképpen Kiskozárhoz kapcsolták, majd 1953-ban a falunak azt a részét, ahol Üszög helyezkedett el, a szőlőheggyel együtt beolvasztották Pécsbe.) Innen irányították az igen nagy kiterjedésű uradalmat. Maga az üszögi uradalom valójában két nagy uradalmat rejtett: az üszögit és a mozsgóit. Az üszögihez három nagyobb birtokkerület tartozott, összesen 20 falu határát érintve.¹⁷ Az egyik az Üszögtől délkeletre, délre lévő falvakat jelentette: Üszög, Kiskozár, Egerág, Pécsudvard, Szemely és Hászágy települések egymással határos földek voltak. A másik a kerület a Villányi-hegység fölött nyugat-keleti irányban helyezkedett el, szintén egymásba érő településekről beszélhetünk: Vaskapu-pusztta (ahonnan az ispán irányította a kerületet), Turony, Monyorósd, Alsóegerszeg és Bodony tartozott ide. A harmadik kerület az előbbtől északra, szintén egy nyugat-keleti vonulatot jelentett: Gerde, Vásárosszentgál, Magyarszentiván, Rugásd, Ranódfa, Katádfa, Dencsháza és Okorág tartozott hozzá,¹⁸ s ezekhez jött még az 1859-ben megvásárolt Tésény. Az üszögi uradalom 1848 előtt 44 103 magyar holdat tett ki.¹⁹

E baranyai földek nyugaton szorosan kapcsolódtak a délkelet-somogyi mozsói uradalomhoz, gyakorlatilag több helyen összeértek a települések. A mozsói uradalom egy 1840. évi birtokösszeírás szerint 41 000 holdas nagybirtok volt.²⁰ Az uradalom öt kisebb részre tagolódott: az északi falvakat tömörítő mozsói kerület tisztartója felelt az egész uradalom működéséért, emellett külön ispánjai voltak a szentmiklósi, az almamelléki, a diósi és a hoboli gazdaságnak.²¹ A Biedermann kézbe került mozsói és az üszögi birtoktestek együtt 1848 előtt kb. 85 000 magyar holdat tettek ki. Az 1850-es évekbeli erdő- és a legelőelválasztások után ebből kb. 35 000 kat. hold maradt.²² Azt azonban látnunk kell, hogy az 1848 előtti két, de főleg az üszögi uradalomhoz sokszor igen kis területű falvak tartoztak, ami több esetben azzal is együtt járt, hogy alig maradt valami föld majorság létrehozására.

A két testvér az első évtizedekben még nem osztotta meg egymás között a földeket, arra csak jóval később került sor. Ennek során Biedermann Gusztáv lett az üszögi rész, a mozsói ugyanakkor Simonhoz került, de úgy, hogy abban Gusztávnak is volt még tulajdonrésze. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy az üszögi rész az erdő- és legelőelválasztások után aránytalanul kisebbé vált. Az 1860-as évek közepén felvett kataszteri térképek szöveges részei világosan jelzik a mozsói földeken Gusztáv és Simon közös földtulajdonát. Az teljesen biztos, hogy az első három évtizedben közös volt az uradalmak irányítása, hiszen a ránk maradt üszögi és mozsói gazdasági kimutatások, összesítő táblázatok, elszámolások ugyanolyanok voltak, s általában ugyanabban az időben készültek, ami egyértelművé teszi a központi vezetés létét. Ebben változások majd csak Gusztáv 1880. évi halála után következtek be, amikor megindultak az örökösök részéről az önállósodási törekvések.

Nézzük meg, milyen változások mentek végbe az uradalom birtoklási rendszerében. Kezdjük az idősebb fivérrel, Simonnal, s leszármazottai-val. Kétségtelenül Simon volt a híresebb kettejük közül. Ő volt az, aki apjuk halála után Bécsben megalapította a Biedermann M. L. & Co. bankházat, amely egészen 1926-ig működött. Karrierje fontos állomása volt, hogy az 1850-es években az Osztrák Nemzeti Bank igazgatójává nevezték ki. Felesége Graetze Amália lett, akit 1844-ben vett el; a hölgy egy cs. és kir. vezérkari őrnagy és Mária Terézia-rend lovagjának a leánya volt. A pár katolizált, ami mélyebb beilleszkedést tett lehetővé az osztrák és a magyar társadalmi körökbe. Simon, aki apja pesti üzletét tovább vitte, 1847-ben (kikeresztelkedve) pesti polgárjogot is nyert.²³ Magyarországi földbirtokait nem nagyon látogatta, a neki jutott Mozsón nem is volt megfelelő építmény itteni tartózkodáshoz, inkább csak vadászatok alkalmával bukkant föl. Viszonylag fiatalon, 1864-ban meghalt, gyermekei (10 és 12 évesen) akkor még kiskorúak voltak.

Simon birtokait négy fia közül kettő, Ottó (1852–1905) és Rudolf Károly Félix (1854–1938) örökölte.²⁴ (Utóbbi a későbbiekben Rezsőként élte életét.) A családtagok szaporodása természetesen felvetette a birtokok megosztását: 1893-ban sor került a divisiora.²⁵ Biedermann Ottóé maradt a mintegy 5.000 kat. holdas Mozsgó és Endrőcz, Rezsőé lett ugyanakkor a Mozsgó melletti Almamellék, valamint tőle délre Dencsháza nagy része, Okorág és Hobol. Mutatja a megtelepedést, hogy Biedermann Ottó az 1890-es évek elején Lechner Ödön tervei szerint Mozsgón reprezentatív kastélyt épített.²⁶ Ugyanakkor a birtokok szétválasztása Rezső számára is szükségessé tette egy kastély létrehozását, amely Szentegát-pusztán (Dencsháza közigazgatási területén belül) épült föl, s amely mellett egy gyönyörű kápolnát is létrehoztak.²⁷

A két örökösnek fényes házasság jutott. Ottó felesége a szlavóniai nagybirtokos családból származó algyesti Tüköry Margit lett, aki apja halála után 6200 holdas uradalmat örökölt.²⁸ A házasság alatt négy gyermekük született, előbb két lány, majd két fiú. A Simon ágáról származó fivérek közül Rezső lett a híresebb. 1889-ben házasodott, felesége a hatalmas vagyonnal rendelkező berlini bankárcsaládból származó Bleichröder Elsa lett. Apját, Bleichröder Gerson volt „Bismarck bankárja”, aki egyben a Német Császárság egyik legbefolyásosabb személyévé is vált; Bleichröder finanszírozta Poroszország 1870–71-es háborúját, majd segítette trónra I. Vilmost.²⁹ Biedermann Rezső felesége még növelte is a vagyonát, hiszen 1902-ben a gyermek nélkül, fiatalon elhunyt egyik testvére (György) vagyonának egy részét is örökölte.

3. A minőségi gazdálkodás útján: Biedermann Rezső birtokfejlesztési törekvései

A Biedermann-névhez minőségi gazdálkodás illet: Biedermann Rezső híres gazdaságot hozott létre birtokán. Ennek persze volt alapja is, hiszen elvégezte a magyaróvári gazdasági akadémiát, bejárta Európát, s tanulmányozta a nyugati agrárgazdaság működését. A szentegáti uradalom az 1890-es évek közepén 13.218 holdat tett ki, de a birtok mérete a későbbiekben még nőtt is, mivel Rezső 1903-ban visszavásárolta a korábban nagybátyja örökségéből a Berger-családhoz került Gusztávműve pusztát; mellette megszerezte nagynénjétől Ranódfát és Hernádfát is, s egyéb kisebb birtokokra is szert tett.³⁰ A bővítések eredményeképpen a szentegáti uradalom kiterjedése a háború előtt már meghaladta a 17 000 holdat.

A tulajdonos alaposan átalakította az uradalom rendszerét. Szabályozta a patakokat, mocsarakat csapolt le, a réteket alagsövezettette. A bir-

tokon jelentős erdőirtásokat végeztek, főleg az ártéri erdőket szüntették meg. A kiterjedt gazdasági üzem a tisztai személyzeten kívül 278 cselédet foglalkoztatott. Mutatja a belterjes gazdálkodást, hogy 295 gazdasági épülettel rendelkeztek. Szántóföldi termelvényei között a gabonától az ipari növényekig, a takarmánytermelésig szinte minden szerepel, még cukorrépát is termeltek. Az ipari növények termelése persze növekvő munkaalkalmat is jelentett: 1896-ban például az uradalmi cukorrépa-termeléshez május 1-től október 31-ig 150 munkást akartak felvenni.³¹ Gőzgépeket használtak, s a kárászi majorságban villanyvilágítást építettek ki. 1893-ban olyan gőzekét szereztek be, amelyet addig Magyarországon még egyáltalán nem forgalmaztak.³²

Az állatállomány kitűnő fajokból állt össze: az 1890-es évek közepén 180 ló, 330 jármos ökör, 120 hízó ökör, 10 bivaly, 130 szimentáli és bonyhádi tehén, 110 svájci növendékmarha és 5 tenyészbika szolgálta ki az igényeket. A juhászat terén is mintaértékű volt a gazdálkodás: 1200 Hampshire angol húsjuh, valamint 2000 darab merinó birkával rendelkeztek. (Biedermann juhászatáról külön szócikket is írtak.)³³ A sertésállomány 1200 darabos fehér-mangalicából állt.³⁴ 1902-ben a szentegáti uradalomhoz tartozó kárászi pusztán, az Almás patak mentén fekvő Milér nevű posványon 7 holdnyi területen halastavat alakított ki.³⁵ (A mocsarak helyén lévő halastavak kialakítása ebben a korban közegészségügyi és egyben gazdasági kérdés is volt.) A birtokos tíz évig próbálkozott a halgazdálkodással, de aztán feladta: kiderült ugyanis, hogy ez a víz nem alkalmas halastavak üzemeltetésére, így az üzemágot megszüntették.³⁶ Biedermann rendszeresen részt vett különböző termékiállításokon, ahol számos alkalommal díjat nyert.

A fenti századvégi adatokat össze tudjuk vetni azokkal a statisztikai kimutatásokkal, amelyek az 1907. évi pécsi ipari kiállítás alkalmával készültek a szentegáti uradalomról. A báró már 1906 szeptemberében körlevélben tájékoztatta gazdatisztjeit arról, hogy részt kíván venni a kiállításon, s a siker érdekében mindenkitől maximális teljesítményt vár el. Pontosan meghatározta, hogy az uradalmi gazdaság mely területeit kell bemutatni, így a talajmintákat, a megtermelt terményeket (kalászosokat), a gyökönvényeket (főleg cukorrépát), takarmányféléket, talajművelő eszközöket, tenyészállatokat, szőlészeti és pincészeti tevékenységet, valamint az erdészeti és vadgazdálkodási eredményeket kívánták a nagyközönség elé tárni.³⁷ A báró külön pavilont építtetett, ahol térképekkel, grafikonokkal mutatták be az uradalom gazdálkodását. Időben lefolytatták azokat a tárgyalásokat, amelyek a pavilon felépítéséhez kellettek. Maga a pavilon a kiállítási tér központi helyén állt, így sokan megtekinthették. Nem volt olcsó mulatság: a versenytárgyalás eredményeképpen a

Pilch műépítész által felvázolt, s Biedermann által személyesen jóváhagyott épület bekerülési költsége 12.800 korona volt.³⁸ Kellettek a berendezéshez fényképezők, az állatokhoz preparátorok, meg kellett oldani az építést, a falfestést stb.³⁹ A kiállítási adatok szerint az uradalom szántóföldi termelése 12 735 magyar holdra terjedt ki. A szántókon 5328 holdon kalászos növényt, 2646 holdon kapásnövényeket, 4761 holdon takarmánynövényeket termeltek. Az uradalom trágyázott területe 2.356 holdat tett ki. A kalászosok termelési eredménye nagyjából a belterjesen működő országos átlagnak felelt meg, a holdankénti termés az országos átlagnál magasabb volt. Az uradalom igásállománya 774, haszonállatállománya 2607 darabból állt. Különösen szép eredményeket értek el a tejtermelés terén: 1898–1906 között az egy tehénre jutó tejhozam mintegy 40%-kal emelkedett.⁴⁰ A kiállításnak pozitív következménye volt a pécsi múzeumra is: akárcsak Benyovszky főispán vagy Draskovich gróf, a báró is a zárás után a múzeumnak adta a kiállított tárgyak jelentős részét. Biedermanntól 21 kitömött állatot, 6 darab rovarbiológiai készítményt és 20 famintát kapott a múzeum.⁴¹

A piacgazdasági körülmények között nagyon fontossá vált az áruszállítás megoldása. Mivel nagy kiterjedésű uradalomról van szó, ezért a költséghatékony módszerek között a vasúti szállítás ebben az időben elsőbbséget élvezett. A szentegáti uradalom környéki vasúti fővonalak (Barcs–Szigetvár–Pécs: 1868; Szentlőrinc–Kelenföld: 1881–82) már kiépültek, de a fővonalakat összekötő helyi érdekű, avagy az agrárüzemen belüli kisvasutak még vártak magukra. Az ebben az időben fejlődésnek indult Szigetvár fontos pont volt, hiszen a Somogy és Baranya megye határán fekvő településről mind Pécs, mind a tenger felé lehetett árut szállítani, de egyre fontosabbá vált a megyeszékhely Kaposvár felé való összeköttetés is.⁴² A Zselicben és a Szigetvár környékén hatalmas nagybirtokok terültek el (Esterházy, Festetics, Biedermann, Andrássy stb.), ezért a helyi vasútfejlesztésekben a környék földtulajdonosai élénken részt vettek. Az engedélyek megszerzése után 1896-ban összehívták a „Szigetvár–Kaposvári Helyi érdekű Vasút Rt” közgyűlését, ahol az igazgatóság két alelnöke közül az egyik lovag Biedermann Rezső, míg a tagja Biedermann Ottó lett. A szükséges tőke biztosításában Somogy megye, a nagybirtokosok (Biedermann Rezső 150.000 forinttal, Biedermann Ottó 80 000 forinttal) és az állam is részt vett; a Biedermann-fivérek voltak a legnagyobb hozzájárulók.⁴³ Az 58 km pálya megépítése 1900-ban, 8 hónap alatt lezajlott, s november 8-án átadták a vasutat. Az új vasút gazdasági és társadalmi haszna igen nagy volt, s ebből a Biedermannok is részesültek. Az építkezés során Biedermann Rezső tölgyfaerdőiből származó fából faragták a talpfákat, de bekapcsolódott a földesúr

a kubikosok egy részének élelmiszerellátásába is, vagy ahogyan a korban már jelezték: „Biedermann Rezső fája eddig elkorhadt, még féláron sem tudta eladni, most piacra lel”.⁴⁴ A vasút az Almás-patak völgyét követve érintette Terecsenypusztát, Mozsgót, Almamelléket, vagyis a szentegáti és a mozsgói uradalom északi falvait, majorságait. A piaci viszonyok között élő Biedermann Rezső felismerve a lehetőséget, egy évvel az átadás után, 1901-ben kiépítette Almamelléktől Szentmárton-pusztán át Terecsenyig (Sasrétig) azt az erdei kisvasutat, ami a további faszállításokhoz elengedhetetlen volt. Az ekkor még lóvontatású keskenynyomtávú vasúton⁴⁵ szállították Almamellékre a tölgy- és bükkfát, ugyanakkor a tulajdonos elkezdte Sasrét mellett Lukafán egy szeszgyár és egy marhahizlalda kialakítását.⁴⁶

Nemcsak Somogyban, hanem Baranyában is hozzájárultak a Biedermannok a vasútépítéshez. Láthattuk, hogy földjeik nagy része a két megye határán, illetve a Szigetvártól Szentlőrincig tartó sávban helyezkedtek el. A szentegáti uradalom nagy része erre a baranyai területre esett. A térség nagyobb birtokosai (Schaumburg-Lippe, Draskovich, Biedermann stb.) szorgalmazták leginkább a Pécs–Barcs fővonalból Szentlőrincnél kiágazó, s a szlavóniai területek felé haladó vasút megépítését. A vonal a baranyai területeket összekötötte a nyersanyagtermelő szlavóniai vidékekkel (fa, sertés, marha stb.), kölcsönös gazdasági előnyöket kínálva. A vasútvonal Szentlőrinc–Sellye–Szlatina–Nasic között épült meg, amely több, horvát oldalon lévő vonalhoz is kapcsolódott. Létrehozására 1894-ben részvénytársaság alakult, melynek alaptőkéje 4,9 millió forintot tett ki. A Biedermannok közül az ekkor még Mozsgón élő Rezső 50 000, míg az Üszögön élő Biedermann Erzsébet (Gusztáv özvegye) 20 000 forinttal támogatta a vasút létrehozását.⁴⁷ A 460 m hosszú Dráva-híd megépítése után 1895 végén adták át a forgalomnak a 93 km vasutat. A vonal baranyai része Szentlőrincet elhagyva mintegy 20 km vonalon érintette a Biedermann birtokokat: Vásárosszentgál, Magyarszentiván (Gusztávműve), Rónádfa, Hernádfa, Okorág mentén haladt tovább Selylyére, s onnan a szlavóniai területek felé.⁴⁸ Biedermann Rezső ezt a vasutat is jól ki tudta használni. A szentegáti uradalmi árutermelés növekedésével egyszerűbb szállításra volt szükség: 1906-ban a vasútvonal melletti birtokait az említett helyi érdekű vasúthoz kapcsolta egy 12 km iparvágánnyal, amely Okorág-Kárászpuszta állomáson csatlakozott a vasúthoz. Ez egy keskenynyomtávú, gőzüzemű iparvasút volt, 0,6 m széles nyomtávval készült.⁴⁹

Báró Biedermann Rezső tevékenységével mélyen beírta nevét a szigetvári térség történetébe. Megszámlálhatatlan adományával, kezdeményezésével segítette a térség életét, működését. Szigetváron megal-

pította a polgári fiúiskolát, felesége pedig a polgári leányiskolát.⁵⁰ Támogatta a kórház felépítését. A kárászi pusztán 1889-ben a törvényi elírásoknak megfelelő népiskolát állított fel.⁵¹ Két évvel később, 1891-ben ugyanott felesége, Bleichróder Elsa egy kiseddóvót alapított cselédjei gyermekei számára. E célból három állást is létesített: alkalmaztak egy gyermekkertészt, egy házmestert és egy dajkát, akik fizetésükön kívül még teljes ellátásban is részesültek.⁵² 1905-ben az Almamellékhez tartozó sasréti pusztáján épített cselédjei gyermekeinek egy iskolát.⁵³ Az ő támogatásával írhatta meg Németh Béla 1903-ban Szigetvár történeti monográfiáját.⁵⁴ Felépítette a ma is meglévő szentmárton-pusztai és a terecsenyi (sasréti) vadászkastélyt. A szentmártoni vadászkastélya mellett kialakította az (1940-es évektől védettség alatt álló) ősbükköst. Alapítója volt a Pécsi Tejcsarnok vállalatnak, ahova a kárászi és a ranódfai gazdaságából is szállított tejet.⁵⁵ Tagja volt Baranya vármegye törvényhatósági bizottságának. 1891-ben a Bécsben rendezett mezőgazdasági kiállítás alkalmából a Ferencz József rend lovagkeresztjét nyerte.⁵⁶ 1902-ben bárói címet szerzett, megkapta a Szent Gergely Rend commandurkeresztjét is. Szentegáti kastélyában még Ferencz József is megfordult. Nagy támogatója volt az egyháznak.⁵⁷ Felesége hosszú időn át a Pécsi Jótékony Nőegylet elnöke volt, aki sokat áldozott vagyonából karitatív célokra, így például 1905-ben 40 000 koronával támogatta Pécsen az egyesület új, Mária utca 18. szám alatti székházának felépítését.⁵⁸ Idősebb fiuk, Elek ugyan fiatalon, 38 éves korában meghalt,⁵⁹ de öccse, Imre a két háború között folytatta apja nemes cselekedeteit.⁶⁰

Biedermann Rezső érdekes alakja volt a korabeli főrangú világnak. Egy korabeli megjegyzés szerint „nagy házat vitt”, vagyis szentegáti kastélyában sokan megfordultak. Az évente többször sorra kerülő vadászatok (fácán, nyúl stb.) különböző rangú személyek gyülekezete volt. Biedermann esetében szó sincs olyan elkülönülésről, mint amit ebben a korban például Festetics Taszilo vagy Hohenlohe Keresztély tanúsított.⁶¹ A szentegáti vendégseregekben az átlagos középbirtokosoktól a jó gazdáig, a jeles politikusoktól a vezető baranyai és somogyi emberekig sokan megfordultak. Inkább amolyan értelmiségi jellege volt ezeknek az özszejeveteleknek. Biedermann Rezsőnek, mint számos magyar főúrnak, Abbáziában jókora villája volt, ahol ugyanolyan társasági életet éltek, talán azzal a különbséggel, hogy ott már sok osztrák vagy német is megfordult.⁶² Az abbáziai villa az 1880–90-es évek fordulóján épült, olyan időben, amikor még kevés magyar tulajdonú villa volt, s bár villának hívták, mai szemmel nézve inkább tengerparti palotának tekinthető. Korabeli abbáziai térképek világosan jelzik név szerint is a villát, amely egy enyhe kanyarban, a kikötővel szemben helyezkedett el, messziről is ki-

emelkedve a tengerparti sétányról. Egy korabeli leírás szerint a fejedelmi kényelemmel berendezett villája „...egy nagy kiterjedésű kert közepén áll, főhomlokzattal a tengerre, míg északról a Monte Maggiore égbe nyúló bércei merednek a villa fölé. A gondosan ápolt kertnek útjait pinusok szegélyezik, a védett helyeken meg pálma és más délszaki növények díszelnek most egész pompájukban.”⁶³ (Mára a villa nem maradt fenn, a délszláv állam megalakulása, s a bizonytalan politikai helyzet miatt az 1930-as évek közepén a család eladta az épületet, amit a későbbiekben lebontottak. Személyes terepbejárásunk és az egymásra vetített térképek alapján azonosítható a helye, bár azóta jelentős tengerparti feltöltést végeztek a parton.)⁶⁴ Biedermann Rezső és családja évente nagyjából öt hónapot biztosan Abbáziában töltött, néha többet is; kettőt általában Bécsben, a többit pedig Szentegáton. Abbáziai tartózkodásuk alatt rendszerint ott volt testvére, a mozsgói Ottó családja is. Birtokáról vitte magával a szolgaszemélyzetet. Biederman idősebb fia, Elek is Abbáziában született 1894-ben.

A bárónak egész kis flottilája volt az Adrián. Biedermann Rezső alapítója volt a császári és királyi jacht-rajnak, a Yachtgeschwadernek. Legnagyobb hajója 1888-ban épült, a Red Eagle 203 tonnás volt és 46 méter hosszú, s négy fős legénységgel működött.⁶⁵ Ezzel a hajóval a Földközi tengert járták be, s egészen Gibraltárig jutottak. A bárónak ezen kívül még két vitorlása és egy Undine nevű motorosa is volt. A vitorlások közül a Bravo Angliában, a Sirály Lussinpoccoloban készült, a motoros Brémában. A hajók Pólában állomásoztak és sok vitorlásversenyen indultak, jelentős díjakat elnyerve.⁶⁶ Érdekes történet, hogy a Bravot a sportgróf Andrassy egyik jachtja elütötte, a hajó léket kapott, majd elsüllyedt, s a rajta lévők közül az akkor még csak sorhajóhadnagy Horthy Miklós, illetve a báró is vízbe pottyant, s csak nagy nehézségek árán mekítették ki őket...⁶⁷

4. Biedermann Ottó mozsgói uradalmi fejlesztései

Hasonlóan ismert volt bátyja, lovag turonyi Biedermann Ottó. Az 1893. évi birtokmegosztás után családjával Mozsgón rendezkedett be, ahol gyönyörű kastélyt, kastélyparkot, dísztavat, kápolnát épített. Mintegy 6000 holdas birtokát magas szinten kezelte. Tudjuk, hogy a már említett Rezső-féle beruházásokban sokszor Ottó is ott volt, így például a szigetvári fejlesztésekből is kivette a részét; nagy összeggel támogatta a Kaposvár-Szigetvár vasútvonalat, külön pénzt fordítva arra, hogy Mozsgó mellett állomás is épüljön. A mozsgói uradalom szintén beszál-

lítója volt a Pécsi Tejcsarnok vállalatnak (a kapcsolatot mutatja a cég neve is: Pécsi Tejcsarnok Biedermann Ottó és társai”).⁶⁸ Agrárgazdasági fejlesztései közül kiemelkedik, hogy Biedermann egy értéktelen mozs-gói legelőn 30 holdas komlótelepet létesített, amely később a hazai kom-lótermelés mintáértékű gazdaságává vált. A szinte az egész országot sújtó filoxéra-járvány idején felkarolta a szőlőtermelést: birtokán ameri-kai szőlővesszőtelepet létesített, s maga is két olyan nagyobb szőlőt ho-zott létre, amelyekhez amerikai alanyokra nemesített vesszőket használ-tak föl. Gözkeével történő mélyszántási kísérletei igen eredményesek voltak. Sokat foglalkozott cukorrépa termelésével, különböző cukor-répa-fajtákkal kísérletezett. De foglalkozott állattenyésztéssel is: 100 szí-mentáli tehénből álló telepe jó hírnévnek örvendett. Intenzív takarmány-növény-termelést végzett: bíborhere-vetései, takarmánykeverékei közis-menten jó minőségűek voltak. Lótenyésztéséről csak annyit, hogy a hon-védlovasságnak nevelt lovakat, s évi 20 csikót adott át a hadseregnek. Híres volt juhászata: Rezső báró híres nyájait is ő létesítette, s adta át. Érdekes módon felesége is foglalkozott állattenyésztéssel, híres volt ba-romfitenyészetével. Biedermann Ottó szép sikereket ért el az 1890. évi bé-csi, valamint az 1896. évi millenniumi kiállításon, utóbbin állami arany-érmét kapott. Támogatta az egyesületi életet is, és sokat tett a nagyon gyorsan fejlődő, hatalmas kereskedelmi központtá váló Barcsan a sertés-szállások megvalósításért.⁶⁹ 1905-ben, amikor az eszéki cukorgyár rész-vénytársaság megtartotta alakuló közgyűlését, Biedermann Ottót bevá-lasztották az igazgatóságába.⁷⁰ Biedermann viszonylag fiatalon, 53 éve-sen 1905-ben meghalt, számos pénzügyi problémát hagyva maga mö-gött.⁷¹ Végrendeletében vagyona haszonélvezetét feleségre hagyta, kis-korú gyermekei sokáig semmit nem láttak az örökségből, majd csak az 1920-as évektől meginduló, pereskedés eredményeképpen tudtak jogos vagyonukhoz hozzájutni.

5. Biedermann Gusztáv és örökösei birtokai

Térjünk most vissza a família alapágaihoz, nevezetesen a birtok-szerzők közül Gusztávhoz. A família ezen ága 45 éven át bírta a felosz-tásnál nekik jutó üszögi uradalom keleti részét, valamint a közös mozs-gói birtokrészt. Biedermann Gusztáv a kortársak szerint is szívesen tar-tózkodott a Pécs melletti üszögi, még a 18. század utolsó harmadában a Batthyányak által épített barokk stílusú kastélyában. Birtokához vásárolt is: 1859-ben 40 300 forintért (a valós érték feléért) árverésen szerezte meg a baranyai középbirtokos Mihalovich-csódtömegből Tésényt,⁷² ami

közvetlen szomszédos volt az ő területével, így nem volt nehéz egy üzembe összeszervezni. Az uradalom tulajdonosa a birtokon jelentős mezőgazdasági fejlesztéseket hajtott végre. Simon és Gusztáv közül utóbbi volt a híresebb gazda, sokan dicsérték az általa berendezett üszögi gazdaságot, amely ekkor és a későbbiekben is (még más tulajdonos által is) mindig mintagazdaságnak számított.⁷³ Az természetesen nem véletlen, hogy mindegyik birtokosnál azt láthatjuk, miszerint a tulajdonosok megértették a kor szavát, az uradalmakat fejleszteni kellett, hogy azok jövedelmet termeltek. Biedermann Gusztávról személyes ismerője, az igen sikeres ipari és kereskedelmi vállalkozó, jánosi Engel Adolf írta ezeket a sorokat: „Biedermann ... kitűnő közgazdász volt; amikor 39 évvel ezelőtt megvette az üszögi és mozsgói birtokokat, az épületek düledező állapotban voltak, a szántóföldek elhanyagolva. Szüntelen fáradozásai révén rövid idő alatt mintagazdaságokat csinált belőlük”.⁷⁴ A fejlesztések eredményeképpen az uradalom értéke folyamatosan nőtt.⁷⁵

1. táblázat: Az üszögi uradalom anyagi értéknövekedése 1849–1879 között (osztrák Guldenben) (épületek, építési anyagok, eszközök, faanyag)
Table 1.: Increase in the Value of Capital Assets 1849–1879 (in Austrian Gulden) (buildings, building materials, equipments, timber)

Az uradalmi birtok neve	Régi érték	Új érték	Értékkülönbség
Üszög	45 490	66 237	20 847
Pusztamalom	11 810	16 844	5 034
Vaskapu	27 510	38 936	11 426
Gusztávműve	26 710	40 499	13 789
Ranódfa	21 900	30 854	8 954
Péterfa	17 195	24 088	6 893
Kárász	1 220	34 990	33 770
Összesen	151 835	252 448	100 713

Forrás: MNL SML XIII. 60. 4. doboz. 1879. december 8.

A fenti táblázatból is világosan látszik, hogy a legelő- és erdőelkülönözések során tisztázódott új uradalmi területeken a gabonakonjunktúra alatt jelentős fejlesztések történtek: a tulajdonos több mint 100 000 forintot költött épületekre, technikai eszközökre. Ezek az ekkor felfejlesztett puszták (Ranódfa, Vaskapu, Kárász, Péterfa, Gusztávműve) kiváló lehetőséget adtak a gabonatermelésre. Különösen jól látszik, hogy Dencsháza mellett szinte a semmiből kiépítették Kárász-pusztát, amelynek a későbbiekben fontos szerepe volt a birtokok működésében. Megjegyezzük, hogy az ugyanekkor készült egyesített kimutatás szerint a mozsgói uradalom értékei még magasabbak is voltak az üszöginél (ami

persze nem véletlen, hiszen a területe is nagyobb volt). Mozsgó (földek nélküli) összértéke 768 100 forintot, Üszögé pedig 671 808 forintot tett ki.⁷⁶

Biedermann Gusztáv 1869-ben a mezőgazdaság terén tett törekvéseiért üszöghi és mosgói előnévvel nemesi címet kapott. Felesége Gumpel Erzsébet (akit férje után neveztek Biedermann Erzsébetnek is) volt, akitől négy lánya született, valamennyinek fényes esküvő jutott. Közülük a legismertebb Charlotte (Sarolta), aki báró Fejérváry Géza tábornoszernagy (1884–1903 között honvédelmi miniszter, 1905–1906 között miniszterelnök) felesége lett, s négy gyermekük született.⁷⁷ A frigy létrejöttkor a báró már középkorú, a hölgy viszont még csak 18 éves volt, de jelentős hozománnyal rendelkezett. Fejérváry karrierjében a Biedermann-támogatás erősen érződött a későbbiekben.

A dúsgazdag Biedermann Gusztáv 1880-ban meghalt. Érdekesen alakult birtokainak sorsa. A következő másfél évtizedben özvegye haszonélvezetében működtek tovább a gazdaságok, amiből a lányok életét finanszírozták. Viszont újszerű megoldás volt az az özvegy azon döntése, miszerint nem kívánja a négy lány közötti kapcsolatot megmetelyezni örökségi (tulajdoni és birtokelosztási) kérdésekkel, ezért eladott minden birtokot, s az örökségrészeket készpénzben és értékpapírban kívánta kiadni.⁷⁸ Az üszögi uradalmi földek kisebb része visszakerült Gusztáv testvére, Simon ágára: került belőlük Ottóhoz, aki a mozsgói részeket szerezte meg, de sokkal nagyobb részeket vásárolt meg unokaöcse, Rezső, aki a szentegáti uradalmát bővítette ki velük. A földek más része viszont külső vásárlókhoz került. Mindez Délkelet-Somogyban és Nyugat-Baranyában az 1880–1894 közötti korszakban jelentős földforgalmat okozott. Mivel jól működő majorságokról volt szó, az értékesítés nem volt nehéz. A Magyarszentivánhoz tartozó Gusztávműve-pusztá, amely vasúti megállóval is rendelkezett, a pécsi Berger Emilhez került,⁷⁹ (később viszont Biedermann Rezső visszavásárolta, s tőle elsőszülött fia, Elek örökölte). A Mozgó melletti Tótkeresztúr (ma Almáskeresztúr) Nádosy Kálmáné lett. Nádosy ismert alakja volt a baranyai-somogyi közéletnek, korábban harminc éven át az Esterházy herceghez tartozó szentlőrinci uradalom bérlője volt, majd 1891-ben a bérlet lejárta után kisebb-nagyobb földeket vásárolva megalapozta a család birtoklását. A tótkeresztúri birtok később fiáé, Eleké lett, akiről elnevezve kiépítette a máig Elekmajornak hívott gazdaságot. A Szigetvártól nyugatra lévő Görösgal falu Biedermann-részét szintén Nádosy Kálmán vette meg, ő maga is ott lakott.⁸⁰ A Ranódfa pusztai részirtokot Mándy Samu, a szentlőrinci uradalom bérlője vásárolta meg 1893-ban.⁸¹ De a legnagyobb tétel kétségkívül az üszögi birtoktest eladása volt. 1894-ben az 5500 holdas maradék üszögi uradalmat

a monoki Andrassy uradalom bérlőjének, Grósz Antalnak (Nagy Sándor országgyűlési képviselő apósának) adta el a tulajdonos 1,9 millió forintért a fundus instructussal és az évi terméssel együtt.⁸² (Mutatja a változásokat, hogy 1849-ben a 64 000 kat. holdas egész uradalom került ennyibe, most már a fejlesztések és egyebek miatt egy 5500 holdas maradékuradalom ért ugyanannyit.) Az új tulajdonos berendezkedett Üszögön, ő és fiai a későbbiekben fenntartották az addigi magas és elismert szintű gazdálkodást,⁸³ s egészen a második világháborúig tulajdonukban maradt az uradalom. Ezzel a Biedermannoknak az üszögi birtoklása 1894-ben megszűnt, ettől kezdve a második világháborúig már csak a mozsgói és szentegáti uradalmakkal rendelkeztek Dél-Dunántúl területén.

6. Háború, a szerb megszállás és a földreform következményei

Közismert, hogy az első világháború végén Magyarország déli területei szerb megszállás alá kerültek. 1918 novemberében a Barcs–Szigetvár–Sásd–Baja–Kelebia vonaltól délre lévő területeket a szerbek megszállták, s 33 hónapon át sajátjuknak tekintették, vagyis megpróbálták ezt a térséget a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba minél mélyebben beintegrálni. Ennek során a délszláv állam irányította a térség gazdasági, társadalmi és politikai működését. A közigazgatás szerb kézbe került, az addigi magyar állami alkalmazottak fizetésüket a szerb államtól kapták, az észak (vagyis Magyarország) felé irányuló kereskedelmi kapcsolatokat a déli területek felé irányították.⁸⁴ A szerb megszállás ugyanakkor nemcsak egy hagyományos értelemben vett katonai foglалás volt, hiszen a hadsereg által eltűrt paramilitáris egységek terrorisztikus tevékenységet folytattak, raboltak, pusztítottak, embereket lőttek agyon stb. Fontos vonása volt a megszállásának, hogy a délszláv területek ellátása miatt erőszakkal rekviráltak: a magyarországi uradalmakat zár alá vették, az állatállományt elvitték, a gabonát, takarmányt elszállították, s ezzel a gazdálkodást gyakorlatilag sok helyen hosszú távra tönkretették.

A rablásokat, rekvirálásokat nem úszták meg a Biedermann-birtokok sem. A família birtokai közül a szentegáti és a mozsgói uradalom is elszenvedte a megszállást és a szabad rablást. A mozsgói uradalomból 13.320 métermázsa búzát és rozst, 16.780 métermázsa árpát, zabot és kukoricát, valamint 19.200 q burgonyát rekviráltak el. (A tulajdonosok szerencséje, hogy a mozsgói uradalom negyedrésze a demarkációs vonalon belül maradt). Elvittek az uradalomból 147 szarvasmarhát és 36 lovat is.⁸⁵ De nem járt sokkal jobban a szentegáti, de még a Pécestől délkeletre lévő volt Biedermann, ekkor már Gross-féle üszögi birtok sem. S külö-

nösen fontosak voltak a hosszú távú hatások, hiszen az igaerő elrablása után a gazdálkodás megindításához fejlesztési források, hitelek kellettek: a mozsgói uradalomban például milliókat kellett költeni a gépek pótlására, újak vásárlására.⁸⁶ Hozzá kell tennünk, hogy nemcsak a témánk szempontjából fontosabb uradalmak, hanem a községek is sokat szenvedtek. Mozsgótól például 300.000 koronát követelt a szigetvári főszolgabíró a szerb hadsereg eltartására, amit az üres pénztáru község csak kölcsön útján tudott előteremteni. (Mozsgó falu már a szerb térséghez tartozott, a falu határában folyó kis Porovicza patak volt a két állam határa.)⁸⁷

Már ebből is következik, hogy a háború utáni évek nem számítanak sikertörténetnek a térség uradalmi számára. A szerb megszállás okozta gazdasági katasztrófa után újabb nehézségek jöttek. Az 1920. évi Nagyatádi-féle földreform, valamint az 1921. évi vagyonszármazéki törvény természetesen a Biedermann-birtokokat is keményen érintette. A végrehajtás során a magánterület jókora részét kellett leadni, avagy a vagyonszármazéki jogot a leadott földdel megfizetni.⁸⁸ A következmények jól látszanak az 1925. évi gazdacímterében. Az adatokból világosan kiderül, hogy a háború előtti (1911. évi) állapothoz képest⁸⁹ a Biedermann birtokok mintegy 1000 holddal csökkentek. Annyiban szerencséje volt a birtokosoknak, hogy uradalmaik kevés faluhoz kapcsolódtak, inkább a pusztai jelleg dominált.

2. táblázat: Biedermann-birtokok a Dél-Dunántúlon 1925-ben (kat. hold)
Table 2.: Estates of Biedermanns in Southern Transdanubia in 1925 (kat. Joch)

Tulajdonos	Település	Összes terület	Szántó	Erdő
Biedermann Rezső br.	Dencsháza	4 726	2 658	1200
	Katádfa	533	470	-372
	Hobol	1 556	1 053	
Biedermann Elek	Dencsháza	1 566	1 064	352
	Magyarszentiván	1 352	1 212	5
	Szentdienes	1 152	946	4
Biedermann Imre br.	Almamellék	4 815	1 380	2906
Biedermann Ottó lovag örökösei	Mozsgó	2 125	1 007	701
	Almamellék	634	367	144
	Almáskeresztúr	8	-	+-
	Endrőcz	1 520	840	325
	Szulimán	106	11	24
Összesen		20 093	11 008	6033

Forrás: Gazdacímter (1925) adatai alapján szerkesztve

A táblázatból látható, hogy a Biedermann birtokok az 1920-as évek közepén még mindig jókora területet elfoglaltak. A mintegy 20 000. kat. holdnál Baranyában és Somogyban is voltak jóval nagyobb birtokok, ám a mozsgói és szentegáti földeken kialakított gazdálkodási rendszer igen magas jövedelmet biztosított a tulajdonosoknak. Voltak azonban olyan sajátosságok is, amelyek miatt a mozsgói uradalom működése nehézségeket mutatott. Egy, a család addigi presztízséhez nem illő hosszú per indult el 1923-ban, amely csak egy évtizeddel később zárult le. Korábban már utaltunk rá, hogy Biedermann Ottó halála után özvegye, Tüköry Margit nem adta ki gyermekeinek az örökséget. Miután azonban három lánya nagykorúvá vált, s férjhez mentek, megindították anyjuk ellen a bírósági keresetet, amelyben megpróbálták jussukat megszerezni. A három lányörökös elérte a nem saját kézzel írt, csak aláírt, s kellően független tanúkkal nem alátámasztott végrendelet érvénytelenítését, amelyvel a mozsgói uradalom háromnegyedét megkapták, egynegyed azonban még mindig az özvegnél maradt, aki a még kiskorú negyedik gyermekével élt Mozsgón. Miután azonban Biedermann Tibor is elérte a nagykorúságot, vele is meg kellett egyezni az özvegynek. Mivel azonban nem akart vagyonáról lemondani, ugyanakkor korábbi rossz befektetési döntései (szlavóniai családi örökségének elszórása, nem kihasználható két pesti ház megvétele, a Szigetvár melletti Molványban lévő Grubanovich birtok megvásárlása, majd parcellázása stb.), a birtokvezetés nehézségei, illetve az agrárár-depressziós korszak működési problémái miatt csődhelyzetbe került. Végül is a per az 1930-as évek elején lezárult, az özvegy kénytelen volt átadni az örökséget, neki csak egy kis földje, járadéka és a mozsgói kastélyban lakás lehetősége maradt meg.⁹⁰

JEGYZETEK/NOTES

1. A nagybirtok dominanciájára: Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL. SML.) IV. 1. h. Ö. 282–283. 1806. évi birtokösszeírás; MNL. SML. IV. 1. h. 60. csomó, 1848. évi birtokösszeírás adatai; Somogy megyére lásd még: Kaposi Zoltán (2018) tanulmányát.
2. Az uradalmak fejlődésére lásd: Kaposi Zoltán (2001)
3. Jó áttekintés a közlekedési viszonyok fejlődésére: Erdősi Ferenc (1982) tanulmánya.
4. A községi törvények szerint rendezett tanácsú várossá vált Nagykanizsa, Kaposvár, Mohács és Szekszárd.
5. Pécszet leszámítva lásd a gyenge iparra: Kaposi Zoltán (2014/a) és T. Mérey Klára (2007) tanulmányát.
6. Allgemeine Theater-Zeitung (Wien), 1843. 205. szám, 808. oldal.
7. Az eset leírása: Bácskai Vera (1989): 80–81.

8. Kempelen Béla (1999): 49–51.
9. Allgemeine Theater-Zeitung (Wien), 1843. 205. szám, 808. oldal.
10. Rákossy Anna (2006): 182.
11. Füzes Miklós (1990): 15.
12. Lásd: Rozs András (2006) tanulmányát.
13. Tilcsik György (2000): 88–89.
14. Kempelen Béla (1999): 51.
15. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára IV. 152. b. Baranya Megyei Cs. Kir. Megyehatóság iratai. Megyefőnöki általános és elnöki iratok. 582/1850.
16. A 18. századi állapotokra lásd: Borsy Judit (2005): 90. Később ez változott, több falu átkerült a szintén gróf Batthyány-kézben lévő siklósi nagybirtokhoz.
17. E hajdani önálló falvak az idők során jelentősen változtak, számos települést egybekapcsoltak és átneveztek. Sokszor teljesen más településnevek születtek: Magyarszentivánból és Vásárosszentgálból, kiegészülve Gusztávműve pusztával (ami később Rigópusztá néven futott) született Királyegyháza; Hernádfa és Ranódfa összevonásából lett Gyöngyfa falu stb.
18. Kormánylap, 1856. II. rész, II. kötet. 347–357. adatai alapján.
19. MNL SML IV. 1. h. Ö. 273. (1840. év)
20. Az ispánságokhoz lásd: Girókúti P. Ferenc (1861) adatait.
21. Az uradalmi felmérésre közzétett hirdetés: Pécsi Figyelő, 1881. július 30.
22. Bácskai Vera (1989): 81.
23. Kempelen Béla (1999): 49–56.
24. Pécsi Napló, 1893. július 13.
25. Sisa József (2004): 269–270.
26. A reneszánsz stílusú, 140.000 koronáért felépített kápolna felszenteléséhez: Pécsi Közlöny, 1897. november 8.
27. Ujváry Imre (1914): 336.
28. Bleichröder Gersonról, családjáról lásd: https://en.wikipedia.org/wiki/Gerson_von_Bleichr%C3%B6der
29. Lásd például: Pécsi Napló, 1903. december 12.
30. Köztelek, 1895. december 7.
31. Ez a Charles Burrell & Sons Patent „Universal” típusú gőzekéje volt. Lásd: Köztelek, 1893. december 16.
32. Köztelek, 1907. november 9.
33. Várady Ferenc (1897): 535–536.
34. Pécsi Napló, 1902. július 13.
35. Pécsi Napló, 1912. január 19.
36. MNL SML XIII. 60. Biedermann családi levéltár. 11. doboz. Körrendelet. 1906. szeptember 15.
37. MNL SML XIII. 60. 11. doboz. Levelek a kiállítás elnökétől. 1906.
38. Lásd ehhez: MNL SML XIII. 60. 11. doboz iratait.
39. Az adatokhoz elemző bemutatás is társult: Köztelek, 1907. augusztus 28.
40. Pécsi Közlöny, 1907. október 24.

41. Szigetvár 1900-ban 5601 fős település volt. Lásd Népszámlálás 1900. 1. 118.
42. Erdősi Ferenc (1983): 224.
43. Somogy, 1900. november 11.
44. Lásd: <http://somogyivasutak.hu/index.php?show=cikk&cikk>
45. Erdősi Ferenc (1983): 225.
46. Erdősi Ferenc (1989): 364.
47. <http://www.vasutallomasok.hu/index.php?o=vonkep&num=61>
48. Vasúti és Közlekedési Közlöny, 1906. január 6. 26. old.
49. Lásd Németh Béla (1903) monográfiájának részletes leírását.
50. Fővárosi Lapok, 1889. október 17.
51. Pécsi Figyelő, 1891. október 3.
52. Pécsi Napló, 1905. április 15.
53. Lásd: Németh Béla (1903) alkotását.
54. A vállalat leírására lásd: Pécsi Figyelő, 1897. szeptember 29.; Dunántúl, 1938. október 1.
55. Országgyűlési Almanach (1897): 209–210.; Pécsi Napló, 1938. október 1.
56. Ehhez lásd: Pécs Lexikon (2010): 1. 106–107.
57. Pécs Lexikon (2010): 1. 107.
58. Dunántúl, 1928. június 19.
59. Biedermann Imréről a legtöbbet Thassy Imre kötetéből lehet megtudni. Lásd: Thassy Jenő (1996)
60. Kaposi Zoltán (2017): 227.
61. Lásd: Pécsi Napló, 1902. július 6.
62. Pécsi Napló, 1903. április 8.
63. Köszönöm Pelles Márton PhD-hallgató, Fiume szakértő személyes, valamint az általa „mozgósított” helyi szakemberek segítségét a hely pontos azonosításában.
64. <http://www.kia.hu/konyvtar/dkiadv/tengerko/tenger09.htm>
65. Leidenfrost Gyula (1936): 65.
66. Az esetet említi: Leidenfrost Gyula (1937). Lásd még: Budapesti Hírlap, 1937. január 1.
67. Pécsi Figyelő, 1897. szeptember 29.
68. Köztelek, 1905. szeptember 30.
69. Pécsi Napló, 1905. szeptember 27.
70. Pesti Hírlap, 1926. február 16.
71. Borsy Judit (2014): 132
72. Jánosi Engel Adolf (2008): 33.
73. Jánosi Engel Adolf (2008): 38.
74. MNL SML XIII. 60. 4. doboz. Űszögi és mozsgói gazdasági kimutatások. 1879. november 29.
75. MNL SML XIII. 60. 4. doboz. Űszögi és mozsgói gazdasági kimutatások. 1879. december 8.
76. Kempelen Béla (1999): 54–55.
77. Budapesti Hírlap, 1896. május 7.

78. Visszautalás a hajdani vásárlásra: Pécsi Figyelő, 1900. május 9.
 79. Kaposi Zoltán (2014/b): 31.
 80. Pécsi Napló, 1893. november 7.; Köztelek, 1893. november 15.
 81. Pesti Napló, 1894. július 4.
 82. Lásd: Várady Ferenc (1897): 538.
 83. A szerb megszálláshoz: Kaposi Zoltán (2012): 42.
 84. Laky Dezső (1923): 431, 435. old.
 85. Laky Dezső (1923): 439.
 86. Lengyeltóti János (2010): 90 és 94. old.
 87. A korabeli uradalmi nehézségekre egy eset: Kaposi Zoltán (2014/a): 128–129. old.
 88. Gazdacímtár (1911) és Gazdacímtár (1925) adatai alapján
 89. A táblázat forrása: Gazdacímtár (1925) adatai.
 90. A tíz évig tartó per a korabeli, az arisztokrácia irányában egyáltalán nem szervilis sajtóban is nagy port vert föl, számos lapban jelent meg róla tudósítás, leírás. Csak néhány fontosabb cikkre utalunk. Pesti Napló, 1924. november 11.; Dunántúl, 1926. március 7.; Kis Újság, 1927. április 2.; Pesti Hírlap, 1929. október 23.; Magyarország, 1931. december 1.; Esti Kurir, 1933. április 16.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

Szakirodalom:

- Aradi Gábor (2013): Tolna megyei uradalmak a 18. században és a 19. század első felében. In: Uradalmak térben és időben. Baranyai Történelmi Közlemények 5. (Szerk.: Borsy Judit Borbála). Pécs. 247–266.
 Bácskai Vera (1989): A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Budapest
 Borsy Judit (2005): Baranyai uradalmak a XVIII–XX. században. Honismeret (33. évf.) 2005. 3. 89–95.
 Borsy Judit (2014): Az orahoviczai és görcsönyi Mihalovich család Baranya vármegyében (1782–1860). In: Rangos famíliák – jeles személyek a 18–19. századi Dél-Dunántúlon. (Szerk.: Kult László–Ódor Imre). Pécs. 103–136.
 Erdősi Ferenc (1983): Somogy megye közlekedési hálózatának kialakulása a XIX–XX. században. 4. rész. A vasúthálózat kialakulása. In: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 13. (Szerk.: Kanyar József). Kaposvár. 215–251.
 Erdősi Ferenc (1989): Baranya megye XIX. század végi helyiérdekű vasútjai. In: Baranyai helytörténetírás 1989. (Szerk.: Szita László). Pécs. 359–376.
 Füzes Miklós (1990): Batthyány Kázmér. Magyar História sorozat. Budapest.
 Jánosi Engel Adolf (2008): Életemből. Pécs
 Kaposi Zoltán (2001): A magyarországi uradalmi rendszer változásai a XVIII–XX. században. Agrártörténelmi Szemle (43. évf.) 2001. 1–2. 239–260.
 Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest–Pécs.

- Kaposi Zoltán (2011): Pécs gazdasági helyzete a szerb megszállás idején (1918–1921). *Közép-Európai Közlemények*, 2011. (4. évf.). 2. 40–51.
- Kaposi Zoltán (2014/a): Nagykanizsa gazdasági fejlődése (1850–1945). In: Nagykanizsa. Városi monográfia III. (1850–1945). (Szerk.: Kaposi Zoltán). Nagykanizsa. 99–250.
- Kaposi Zoltán (2014/b): A föld és a család kapcsolata a dél-dunántúli közép-birtokosok körében a 18–19. században. In: Rangos famíliák – jeles személyek a 18–19. századi Dél-Dunántúlon. (Szerk.: Kult László–Ódor Imre). Pécs.
- Kaposi Zoltán (2017): Christian Craft zu Hohenlohe Oehringen herceg uradalmi Magyarországon. In: Nagyváthy és a magyar uradalmak (Szerk.: Szirácsik Éva). Budapest. 213–234.
- Kaposi Zoltán (2018): Birtokok és birtokosok a 19. század elején Somogyban. In: A földesurak szerepe (Szerk.: Szirácsik Éva). Budapest. 148–164.
- Kempelen Béla (1999): Magyar zsidó családok. I–III. kötet. Budapest
- Kerényi B. Eszter (2003): Az arany ember. A gödöllői kastély ura: Sina György és fia, Simon. Gödöllő.
- Laky Dezső (1923): Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. Budapest.
- Leidenfrost Gyula (1936): Tengeri krónika. Adatok a magyar tengeri sporthajózás történetéből. In: Tenger, 1936. (26. évf.) 62–76.
- Leidenfrost Gyula (1937): Kék Adria. Budapest.
- Lengyeltóti János (2010): Mozgó múltjából. Mozgó.
- Németh Béla (1903): Szigetvár története. Pécs.
- Országgyűlési Almanach (1897): Országgyűlési Almanach 1896–1901 (Szerk.: Sturm Albert). Budapest.
- Pécs Lexikon (2010): Pécs Lexikon 1–2. kötet. (Szerk.: Romváry Ferenc). Pécs.
- Rákossy Anna (2006): Batthyány Gusztáv, a hitbizomány birtokosa 1870–1883 között. In: A Batthyányak évszázadai (Szerk.: Nagy Zoltán). Körmend. 181–186.
- Rozs András (2006): A siklói földesúr örökváltság szerződése jobbágyaival. In: Gróf Batthyány Kázmér emlékezete (1807–1854). Baranyai Történelmi Közlemények 1. (Szerk.: Ódor Imre–Rozs András). Pécs. 39–50.
- Sisa József (2004): Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon a historizmus korában. Budapest, 2004. (MTA Doktori értekezés).
- Thassy Jenő (1996): Veszélyes vidék. Budapest
- Tilcsik György (2000): Egy parciális obligáció tanulságai. Batthyány Gusztáv kölcsönügylete 1842-ben. In: Előadások Vas megye történetéről III. (Szerk.: Tilcsik György). Szombathely. 79–92.
- T. Mérey Klára (2007): Somogy megye gazdasága és társadalma a dualizmus idején. In: T. Mérey Klára: Település – megye – régió. Pécs. 119–172.
- Ujváry Imre (1914): Mezőgazdaság, állattenyésztés, szőlőművelés, erdőszet. In: Magyarország vármegyéi és városai 14. Somogy (Szerk.: Csánki Dezső). Budapest. 301–343.
- Várady Ferenc (1897): Baranya múltja és jelenje. 1–2. kötet. Pécs.

Sajtóanyagok:

Budapesti Hírlap, Dunántúl, Esti Kurir, Fővárosi Lapok, Kis Újság, Magyarországot illető Országos Kormánylap, Köztelek, Magyarország, Tolnai Népiújság, Tolnai Népiújság, Allgemeine Theater-Zeitung (Wien), Pécsi Figyelő, Pécsi Közlöny, Pécsi Napló, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Vasúti és Közlekedési Közlöny.

Statisztikai anyagok:

Girókúti (1861): Girókúti P. Ferenc: Országos Nagy Képes-Naptár az 1861. évre.

Gazdacímtár (1895): A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 2. kötet. Budapest, 1897.

Gazdacímtár (1911): Magyarországi Gazdacímtár (Szerk.: Rubinek Gyula). Budapest.

Gazdacímtár (1925): Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár). Budapest.